Materiallar to'plami · Conference Proceedings
"ZAMONAVIY TADQIQOTLAR VA BARQAROR RIVOJLANISH" respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi
04 August 2026
UDK 91
TABIIY FANLAR

NAMANGAN VILOYATI AHOLISINING YOSH-JINSIY TARKIBIDAGI O'ZGARISHLAR VA ULARNING HUDUDIY XUSUSIYATLARI

Shoira Dilmurod qizi Xasanova*
Namangan davlat universiteti, Geografiya (o'rganish obyekti bo'yicha) mutaxassisligi magistranti
✉ shoiraxasanova2003@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada Namangan viloyati aholisining yosh-jinsiy tarkibidagi o'zgarishlar va ularning hududiy xususiyatlari geodemografik yondashuv asosida tahlil qilingan. Tadqiqot jarayonida viloyat tumanlari kesimida yosh tarkibi va jinsiy nisbatning shakllanishiga ta'sir etuvchi urbanizatsiya hamda migratsiya omillari statistik ma'lumotlar asosida baholandi. Tahlillar natijasida shahar va qishloq hududlari o'rtasidagi yosh-jinsiy tarkib tafovutlari, mehnatga layoqatli aholi ulushining hududiy xususiyatlari hamda migratsiya jarayonlarining demografik tarkibga ta'siri aniqlandi. Tadqiqot yakunida Namangan viloyatida yosh-jinsiy tarkibni hududiy boshqarish, mehnat resurslaridan samarali foydalanish va demografik siyosatni takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar

geodemografiya, yosh-jinsiy tarkib, demografik transformatsiya, hududiy tafovut, urbanizatsiya, migratsiya, mehnat resurslari, Namangan viloyati, aholi geografiyasi, demografik siyosat.

DOI: 10.5281/zenodo.21743843

Kirish.

Aholining yosh-jinsiy tarkibi hududning demografik rivojlanish darajasi, mehnat resurslari salohiyati va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish istiqbolini belgilovchi muhim geodemografik ko'rsatkichlardan biri hisoblanadi. Yosh tarkibi ta'lim, bandlik, sog'liqni saqlash va urbanizatsiya jarayonlariga bevosita ta'sir ko'rsatsa, jinsiy tarkib tug'ilish, nikoh, migratsiya va reproduktiv jarayonlarning shakllanishida muhim omil hisoblanadi. Shu bois yosh-jinsiy tarkibdagi o'zgarishlarni hududiy nuqtai nazardan o'rganish ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb ahamiyat kasb etadi.

So'nggi yillarda O'zbekistonda demografik rivojlanishning yangi bosqichi kuzatilmoqda. Mamlakatda aholining tabiiy o'sishi, urbanizatsiya va migratsiya jarayonlarining faollashuvi hududlar demografik tarkibiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF–158-son Farmoni bilan tasdiqlangan "O'zbekiston – 2030" strategiyasida inson kapitalini rivojlantirish, aholi bandligini oshirish va hududlarning barqaror rivojlanishini ta'minlash ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida belgilangan. Mazkur strategiyada hududlarning demografik xususiyatlarini hisobga olgan holda ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish va mehnat resurslaridan samarali foydalanish vazifalari alohida ta'kidlangan [1].

Namangan viloyati respublikaning demografik jihatdan eng faol hududlaridan biri bo'lib, yuqori tug'ilish darajasi, yosh aholining salmoqli ulushi va aholi zichligi bilan ajralib turadi. Viloyatda urbanizatsiya jarayonlarining jadallashuvi, ichki va tashqi mehnat migratsiyasining faollashuvi hamda iqtisodiy faoliyatning hududiy qayta taqsimlanishi yosh-jinsiy tarkibda sezilarli o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Xususan, Namangan shahri va To'raqo'rg'on tumanida mehnatga layoqatli yoshdagi aholi ulushi ortayotgan bo'lsa, Norin, Mingbuloq va Uychi tumanlarida bolalar va o'smirlar ulushi nisbatan yuqori saqlanmoqda [14]. Bu holat ta'lim,

bandlik, uy-joy va ijtimoiy infratuzilmaga bo‘lgan ehtiyojning hududlar bo‘yicha turlicha shakllanishiga sabab bo‘lmoqda.

Tadqiqotning maqsadi – Namangan viloyati aholisining yosh-jinsiy tarkibidagi o‘zgarishlarni geodemografik yondashuv asosida tahlil qilish, ularning hududiy xususiyatlarini aniqlash hamda ushbu jarayonlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga ta’sirini baholashdan iborat.**Tadqiqot vazifalari:**

1. Namangan viloyati aholisining yosh-jinsiy tarkibini tavsiflovchi asosiy demografik ko‘rsatkichlarni tahlil qilish;
2. Tumanlar kesimida yosh va jins tarkibining hududiy tafovutlarini aniqlash;
3. Urbanizatsiya va migratsiya jarayonlarining yosh-jinsiy tarkibga ta’sirini baholash;
4. Yosh-jinsiy tarkibdagi o‘zgarishlarning mehnat resurslari va hududiy rivojlanish jarayonlariga ta’sirini ilmiy jihatdan asoslash;
5. Namangan viloyatida hududiy geodemografik siyosatni takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Natija va muhokama. Namangan viloyati O‘zbekistonning demografik jihatdan eng faol hududlaridan biri bo‘lib, yuqori tug‘ilish darajasi va tabiiy o‘sish sur’atlari bilan ajralib turadi. So‘nggi yillarda viloyat aholisi sonining ortishi bilan bir qatorda uning yosh tarkibida ham muhim transformatsiyalar kuzatilmoqda. Demografik o‘tish jarayonining ikkinchi va uchinchi bosqichlari oralig‘idagi xususiyatlar viloyat yosh tarkibida yaqqol namoyon bo‘lib, yosh avlod ulushining yuqori saqlanib qolishi va mehnatga layoqatli yoshdagi aholining kengayishi bilan tavsiflanadi [8]. 2026-yil boshiga kelib Namangan viloyati aholisi 3,19 million kishidan oshdi. Shundan mehnatga layoqatli yosh guruhidagilar viloyatda salmoqli o‘ringa egadir (1-jadval).

1-jadval

Namangan viloyati aholisining yosh guruhlari bo‘yicha tarkibi (2026-yil boshiga)

Yosh guruhi	Aholi soni (ming kishi)	Ulushi (%)
0–15 yosh	1 015	31,8
16–59 yosh	1 938	60,7
60 yosh va undan yuqori	238	7,5
Jami	**3 191**	**100,0**

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Milliy Statistika qo‘mitasi va Namangan viloyati statistika boshqarmasi ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Viloyat aholisining qariyb uchdan bir qismi bolalar va o‘smirlardan iborat (1-jadval). Bu ko‘rsatkich O‘zbekistonning ko‘plab hududlariga nisbatan yuqori bo‘lib, Namangan viloyatining demografik jihatdan yosh hudud ekanligini tasdiqlaydi. Mehnatga layoqatli yoshdagi aholining 60 foizdan ortiq ulushni tashkil etishi esa viloyatning iqtisodiy rivojlanishi uchun katta mehnat resurslari salohiyatini yaratadi.

Yosh tarkibidagi bunday holat birinchi navbatda tug‘ilish darajasining yuqoriligi bilan bog‘liq [7]. Namangan viloyatida oilalar sonining ko‘pligi, qishloq hududlarida an’anaviy ko‘p farzandli oilalarning saqlanib qolganligi va reproduktiv yoshdagi ayollar ulushining yuqoriligi tug‘ilish ko‘rsatkichlarini barqaror darajada ushlab turmoqda. Natijada bolalar va o‘smirlar ulushi yuqori saqlanmoqda. Biroq ushbu holat ijtimoiy infratuzilma, xususan maktabgacha ta’lim, umumta’lim maktablari, tibbiyot va sport muassasalariga bo‘lgan talabning keskin ortishiga sabab bo‘lmoqda. Ikkinchi tomondan, mehnatga layoqatli yoshdagi aholining salmoqli ulushi iqtisodiyot uchun imkoniyat yaratishi bilan birga, bandlik masalasini ham keskinlashtiradi. Agar ushbu yosh guruhiga mos ish o‘rinlari yetarli darajada yaratilmasa, ichki va tashqi mehnat migratsiyasi kuchayadi. Shu sababli yosh tarkibidagi o‘zgarishlar nafaqat demografik, balki iqtisodiy va ijtimoiy siyosat bilan ham bevosita bog‘liqdir.

Viloyatning barcha tumanlarida yosh tarkibi bir xil shakllanmagan. Urbanizatsiya darajasi, iqtisodiy faollik, migratsiya oqimlari va tug‘ilish ko‘rsatkichlarining hududiy farqlanishi natijasida tumanlar kesimida sezilarli demografik tafovutlar yuzaga kelgan (2-jadval).

2-jadval

Namangan viloyati tumanlari bo‘yicha aholi yosh tarkibining hududiy taqsimlanishi (2026-yil boshiga)

Hudud	0–15 yosh (%)	16–59 yosh (%)	60+ (%)
Namangan shahri	28,9	63,8	7,3
Kosonsoy	32,6	59,8	7,6
Chortoq	31,7	60,4	7,9
Chust	32,1	60,0	7,9
Norin	33,4	58,9	7,7
Mingbuloq	34,1	58,3	7,6
To‘raqo‘rg‘on	30,2	62,1	7,7
Uychi	33,7	58,8	7,5
Pop	31,4	60,9	7,7
Yangiqo‘rg‘on	32,0	60,2	7,8

Manba: Namangan viloyati statistika boshqarmasi ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Namangan shahrida bolalar ulushi eng past (28,9%), mehnatga layoqatli yoshdagi aholi ulushi esa eng yuqori (63,8%) ko‘rsatkichni tashkil etadi (2-jadval). Bu holat urbanizatsiya va iqtisodiy markazlashuv jarayonlari bilan izohlanadi. Namangan shahri viloyatning ma’muriy, sanoat, savdo va ta’lim markazi bo‘lib, aynan shu hududda xizmat ko‘rsatish sohasi va oliy ta’lim muassasalari yuqori darajada jamlangan. Natijada mehnatga layoqatli yoshdagi aholi shahar hududida ko‘proq to‘planmoqda. Aksincha, Mingbuloq (34,1%), Uychi (33,7%) va Norin (33,4%) tumanlarida bolalar ulushi yuqori bo‘lib, bu hududlarda tug‘ilish darajasining nisbatan yuqoriligi va qishloq aholisi ulushining katta ekanligi bilan bog‘liq. Qishloq hududlarida oilalarning o‘rtacha farzand soni shahar hududlariga nisbatan yuqoriroq bo‘lishi yosh tarkibining yoshroq shakllanishiga olib kelmoqda.

Bu tafovutlarning amaliy oqibati shundan iboratki, qishloq tumanlarida ta’lim va tibbiyot infratuzilmasiga bo‘lgan ehtiyoj yuqori bo‘lsa, shahar hududlarida bandlik, transport va uy-joy masalalari ustuvor ahamiyat kasb etadi. Demak, hududiy demografik farqlar ijtimoiy infratuzilmani bir xil usulda rejalashtirish imkonini bermaydi.

Jinsiy tarkib demografik rivojlanishning muhim ko‘rsatkichlaridan biri bo‘lib, tug‘ilish, o‘lim va migratsiya jarayonlarining hududiy ta’sirini aks ettiradi [6]. Namangan viloyatida erkaklar va ayollar soni umumiy hisobda deyarli muvozanatli bo‘lsa-da, yosh guruhlari va tumanlar kesimida ayrim tafovutlar mavjud (3-jadval).

3-jadval

Namangan viloyati tumanlari kesimida aholi jinsiy tarkibining taqsimlanishi (2026-yil boshiga, foizda)

Hudud	Erkaklar (%)	Ayollar (%)
Namangan shahri	49,4	50,6
Kosonsoy	49,8	50,2
Chortoq	49,7	50,3
Chust	49,6	50,4
Norin	49,5	50,5
Mingbuloq	49,9	50,1
To‘raqo‘rg‘on	49,5	50,5
Uychi	49,6	50,4
Pop	49,7	50,3
Yangiqo‘rg‘on	49,6	50,4

Manba: Namangan viloyati statistika boshqarmasi ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Tug‘ilish davrida erkaklar ulushi tabiiy ravishda biroz yuqori bo‘lsa-da, katta yosh guruhlarida ayollar ulushi ortib boradi. Buning asosiy sababi ayollarning o‘rtacha umr ko‘rish davomiyligi erkaklarga nisbatan yuqoriroq ekanligidir. Bundan tashqari, tashqi mehnat migratsiyasida asosan erkaklar qatnashayotganligi ayrim tumanlarda jinsiy tarkibning vaqtinchalik o‘zgarishiga olib kelmoqda (3-jadval).

Masalan, Pop, Chust va Norin tumanlarida mehnat migratsiyasining nisbatan yuqoriligi reproduktiv yoshdagi erkaklar ulushining vaqtinchalik kamayishiga sabab bo‘lmoqda. Bu holat nikoh yoshi, tug‘ilish sur’atlari va oilaviy demografik xatti-harakatlarga bilvosita ta’sir ko‘rsatishi mumkin[3]. Shunday qilib, jinsiy tarkibdagi hududiy farqlar migratsiya oqimlari bilan chambarchas bog‘liq ekanligi aniqlanadi.

Namangan viloyatida yosh-jinsiy tarkibning hududiy shakllanishida urbanizatsiya va migratsiya jarayonlari muhim omillardan biri hisoblanadi. Qishloq hududlaridan shahar markazlariga ichki migratsiyaning kuchayishi hamda

tashqi mehnat migratsiyasining faollashuvi viloyat tumanlarida demografik tarkibning notekis shakllanishiga olib kelmoqda.

Urbanizatsiya, avvalo, Namangan shahri va To‘raqo‘rg‘on tumanida yaqqol namoyon bo‘lmoqda. Mazkur hududlarda oliy ta’lim muassasalari, sanoat korxonalari va xizmat ko‘rsatish tarmoqlarining rivojlanishi mehnatga layoqatli yoshdagi aholining konsentratsiyasini kuchaytirmoqda. Natijada 20–39 yoshdagi iqtisodiy faol aholi ulushi viloyat o‘rtacha ko‘rsatkichidan yuqori shakllanmoqda.

Aksincha, Mingbuloq, Norin va Uychi tumanlarida iqtisodiy faoliyatning nisbatan sust rivojlanganligi hamda tug‘ilish darajasining yuqoriligi sababli bolalar va o‘smirlar ulushi katta bo‘lib qolmoqda. Bu esa hududlar o‘rtasida mehnat resurslari, ta’lim muassasalari va ijtimoiy infratuzilmaga bo‘lgan ehtiyojning turlicha shakllanishiga sabab bo‘lmoqda.

Tashqi mehnat migratsiyasi, ayniqsa, reproduktiv va mehnatga layoqatli yoshdagi erkaklar guruhida faol kuzatiladi. Pop, Chust va Norin tumanlarida migratsiya faolligining yuqoriligi ushbu yosh guruhidagi erkaklar ulushining vaqtinchalik kamayishiga olib kelmoqda. Bunday jarayon uzoq muddatda nikoh yoshi, tug‘ilish sur’atlari va oilaviy-demografik xatti-harakatlarga ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Shunday qilib, urbanizatsiya va migratsiya omillari Namangan viloyatida yosh-jinsiy tarkibning hududiy differensiallashuvini kuchaytirayotgan asosiy omillar sifatida namoyon bo‘lmoqda. Demografik tarkibdagi bunday tafovutlar hududiy rivojlanish siyosatini ishlab chiqishda differensial yondashuvni talab etadi.

Tadqiqot natijalari Namangan viloyatida yosh-jinsiy tarkibning hududiy shakllanishi tug‘ilish darajasi, urbanizatsiya va migratsiya jarayonlari bilan bevosita bog‘liq ekanligini ko‘rsatdi. Viloyat demografik o‘tish jarayonining faol bosqichida bo‘lib, yosh aholi ulushining yuqoriligi kelgusida mehnat resurslari salohiyatining ortishini ta’minlaydi. Biroq yangi ish o‘rinlari yaratish sur’atlari aholi o‘sish sur’atlaridan ortda qolsa, migratsiya bosimining kuchayishi ehtimoli ortadi [12].

Olingan natijalar F.W. Notesteinning demografik o‘tish nazariyasi bilan mos keladi. Ushbu nazariyaga ko‘ra, tug‘ilish darajasi yuqori va o‘lim darajasi pasaygan hududlarda yosh avlod ulushi katta bo‘ladi [4]. Namangan viloyatida kuzatilayotgan demografik holat aynan shu modelga mos keladi. Shuningdek, J.C. Caldwellning reproduktiv xulq-atvor konsepsiyasi qishloq tumanlarida ko‘p farzandli oilalar ulushining nisbatan yuqoriligini izohlash imkonini beradi.

Hududiy tahlillar shuni ko‘rsatdiki, Namangan shahri va To‘raqo‘rg‘on tumanida iqtisodiy faoliyatning diversifikatsiyalashuvi mehnatga layoqatli yoshdagi aholini o‘ziga jalb qilayotgan bo‘lsa, qishloq tumanlarida tug‘ilish darajasining yuqoriligi yosh tarkibining yoshroq shakllanishiga olib kelmoqda. Demak, urbanizatsiya jarayoni nafaqat aholi joylashuvini, balki uning yosh-jinsiy tarkibini ham o‘zgartirmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF–158-son Farmoni bilan tasdiqlangan “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi https://lex.uz/uz/doc-passport/-6600413
2. Abdurahmonov Q.X. Demografiya: o‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Noshir, 2011. – 296 b.
3. Jumaxanov Sh.Z., Xasanova Sh.D., Norin tumanida aholining tabiiy harakati va demografik o‘zgarishlar dinamikasi // *Ekonomika i sotsium*. – 2025. – № 12. https://doi.org/10.6060/b06fdc_122627eb56494671b0dcfb552e8c73af
4. Notestein F.W. Population: The Long View. – New York: Population Council, 1945.
5. Qayumov A.A., Yakubov O‘.Sh., Abdullayev A.G. Aholi geografiyasi va demografiya asoslari: o‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2011. – 160 b.
6. Soliyev A.S., Jumaxanov Sh.Z., Toshpo‘latov A.M. Iqtisodiy va ijtimoiy geografiya: darslik. – Namangan: Mashrab, 2024. – 408 b.
7. Temirov Z.A. Farg‘ona vodiysi viloyatlarida demografik jarayonlar rivojlanishining hududiy xususiyatlari: g.f.f.d. (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati. – Toshkent, 2022. – 45 b.
8. Tojiyeva Z.N., Do‘smonov F.A., Ibragimov L.Z. Geodemografiya: darslik. – Samarqand: SamDU nashri, 2024. – 304 b.
9. Ubaydullaeva R.A. Mustaqil O‘zbekiston: ayol, oila va jamiyat. – Toshkent: Fan, 2006.
10. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division. World Population Prospects 2025 – New York: United Nations, 2025.
11. World Bank. Uzbekistan Population and Labor Market Review. – Washington, DC: World Bank, 2024.
12. Xasanova Sh.D. Namangan viloyatida demografik yuklama va uning hududiy rivojlanishga ta’siri // “Geografiya ta'limini modernizatsiyalash sharoitida yuqori malakali pedagogik kadrlar tayyorlash muammolari” Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. 176-182 b. Jizzax – 2026. https://doi.org/10.5281/zenodo.19694959

13. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. URL: https://stat.uz
14. Namangan viloyati statistika boshqarmasi rasmiy sahifasi: www.namstat.uz